

Про запровадження в Україні Базельської конвенції щодо системи реєстрації заповітів: актуальні питання

Криштопа Оксана Миколаївна,
аспірантка кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.67:347.136](477:494.23)"2010.12.31"

Базельська конвенція щодо системи реєстрації заповітів (далі – Конвенція) [1] була підписана у 1972 році. Україна до даної Конвенції приєдналася, і вона набрала чинності 31 грудня 2010 р.

Дана Конвенція не викликає жодних сумнівів з боку заінтересованих держав, оскільки будь-яким чином не впливає на обороноздатність країн та їхні економічні показники. Більше того, можна стверджувати, що ця Конвенція була вигідна для колишнього Радянського Союзу, де абсолютна більшість громадян не мала значних обсягів майна і грошей, тому потенційні спадкодавці не здатні були залишити заповіти щодо істотних спадщин. Громадяни колишнього Радянського Союзу могли лише претендувати на спадщину за кордоном. Проте, як зазначає Фурса Є.І., до громадян Радянського Союзу не доходила інформація про значні спадщини за кордоном, а їм пропонувалося отримати «компенсацію» права на отримання невідомо якої спадщини в межах квартири та/або автомобіля «Волга» [2]. Так штучно підтримувався політичний устрій у комуністичній державі, орієнтований на рівність прав усіх громадян, які забезпечувалися рівністю їх матеріального становища. Нотаріусом інформація про заповіт обов'язково вноситься до електронної бази даних – Спадкового реєстру [3]. Така централізована база даних про посвідчені заповіти має досить важливе значення для реалізації спадкоємцями їхніх спадкових прав.

Приєднання України до даної Конвенції автором сприймається як позитивне явище, яке свідчить про демократизацію суспільних відносин у державі. В Україні сьогодні проживає значна кількість мільйонерів та мільярдерів і такий обсяг майна і коштів потенційно може стати власністю іноземних громадян, але і громадяни України можуть набути права на значну спадщину в іноземних країнах.

Оскільки нині існує проблема отримання відомостей про складені спадкодавцем заповіти, то у спеціальній міжнародній конвенції, укладеній у Базелі, між державами-учасницями встановлений універсальний режим реєстрації заповітів та обміну інформацією. Дана конвенція розроблена та укладена в рамках Ради Європи. Вона передбачає створення у кожній державі, яка домовляється, системи, що дозволяє заповідачу зареєструвати свій заповіт і уникнути ситуацій, коли про нього не буде відомо в іншій державі (наприклад, за місцем знаходження спадкового майна), що полегшить встановлення факту наявності заповіту чи його скасування або зміни після смерті заповідача. У кожній державі призначається орган, компетентний передавати іншим державам інформацію про записи у створеному таким чином реєстрі заповітів, а також приймати та передавати запити від органів, призначених у інших державах. Дана система обміну інформацією про заповіти базується на національних реєстрах та полегшує регулювання міжнародного спадкування за заповітом [4].

Отже, приєднання України до даної Конвенції щодо реєстрації заповітів і обміну такою інформацією слід сприймати як розширення прав громадян. Тому це абсолютно позитивне явище, яке дозволить знайти спадкоємців в усіх країнах, які приєдналися до Конвенції.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на ті аспекти Конвенції, які нададуть нам відомості про місце нотаріату у правових системах країн, що приєдналися до Конвенції, та його роль у захисті спадкових прав фізичних та юридичних осіб.

Так, привертає до себе увагу той факт, що уряд Туреччини уповноважив на реєстрацію та надання відомостей про заповіти безпосередньо Асоціацію нотаріусів Туреччини (Turkiye Noterler Birliği), про що свідчить відповідна заява Туреччини, яка додається до Конвенції. Отже, можна говорити про відносно більшу самостійність Асоціації нотаріусів Туреччини і навіть можливість цієї організації брати участь у міжнародних зв'язках.

Аналогічно Італійська Республіка призначила національним органом керівника нотаріального архіву («Amministrazione Archivi Notarili nella persona del Direttore avente qualifica di Conservatore del registro generale dei Testamenti»), що так само свідчить про децентралізацію зовнішніх міжнародних зв'язків.

В Іспанії, Королівстві Нідерланди такі повноваження виконує Міністерство юстиції (Ministerio de Justicia, Secretaria General Tecnica).

У заявах про приєднання до Конвенції містяться відомості, що інформацію про реєстрацію заповітів мають зберігати та передавати навіть судові установи. Так, національним органом, призначеним для Республіки Естонія, є відділ реєстрації спадщин.

Щодо України, то в офіційній електронній базі даних [1] відсутня заява нашої держави про те, який орган України уповноважений на реєстрацію заповітів і відповідно на передачу таких даних, хоча такі відомості надані багатьма країнами, які приєдналися до Конвенції. На підставі аналогічних міжнародних документів можна дійти висновку, що таким органом є Міністерство юстиції України.

Наявність різних підходів до діяльності з реєстрації заповітів очевидно підтверджує ставлення різних держав до нотаріальної діяльності і вчинюваних нотаріусами актів. Так, авторові найбільше імпонує турецька модель, в якій відсутні зайві центральні органи державної влади і нотаріусам надано повноваження здійснювати безпосередні міжнародні зв'язки, зумовлені саме нотаріальною діяльністю і обміном необхідної для вчинення нотаріальних дій інформацією. Можна також прогнозувати, що об'єднання країн Європи,

усунення зайвих політичних бар'єрів має призвести до уніфікації діяльності нотаріусів різних країн та налагодження безпосередніх зв'язків між нотаріусами, що має відбуватися з метою охорони і захисту прав та інтересів громадян різних країн у міжнародному спадкуванні [1].

Розглядаючи безпосередні потоки інформації про заповіти, а в майбутньому й про майно спадкодавця, права спадкоємців на таке майно, а відтак про необхідність вжиття заходів щодо охорони такого майна, можна стверджувати, що передача відповідної інформації через міністерства юстиції та інші уповноважені органи є зайвим елементом таких зв'язків і таким, що їх утруднюватиме. Більше того, якщо держави – учасниці Базельської конвенції визнали за необхідне реєструвати і передавати відповідну інформацію щодо заповітів, то їм слід вчинити ряд дій щодо забезпечення такої реєстрації та передачі інформації, а саме:

- уніфікувати процедуру діяльності нотаріусів з посвідчення заповітів;
- встановити правила щодо передачі інформації про претендентів на майно (спадкоємців і кредиторів) та їх розшук у своїх країнах, а також оприлюднення інформації про такий розшук;
- доцільно виробити узгоджену програму обміну інформацією про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна та конкретизувати випадки, коли такі заходи мають вживатися у декількох країнах світу, де може знаходитися майно спадкодавця, тощо.

Розкриваючи необхідність уніфікації процедури діяльності нотаріусів з посвідчення заповітів, слід звернути увагу на те, що в окремих країнах допускається прийняття заповітів на зберігання навіть без реєстрації (ст. 4 Конвенції). Дане положення в Україні не може застосовуватися, оскільки всі заповіти згідно з частиною третьою ст. 1247 ЦК мають бути нотаріально посвідчені, а не передані на зберігання. Більше того, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції про запровадження системи реєстрації заповітів» усунута

альтернатива, передбачена у ст. 4 Конвенції, і всі заповіти підлягають реєстрації.

Положення ж ст. 7 Конвенції, в якій викладені відомості, необхідні для реєстрації заповіту, зумовлюють необхідність буквального аналізу тих відомостей, які підлягають реєстрації. Питання полягає в тому, що запит про реєстрацію заповіту має узгоджуватися зі змістом заповіту та тим запитом, який надаватиметься уповноваженим органом іншої країни для отримання відповідних відомостей про заповіт. Отже, такі запити мають бути ідентичні або містити однакові положення. Беручи до уваги положення, застосоване у частині першій ст. 7 Конвенції «Запит про реєстрацію повинен містити принаймні такі відомості», можна стверджувати, що ці відомості є мінімально необхідними для реєстрації заповіту.

По-перше, Конвенція вимагає робити запит про реєстрацію, а в Україні всі заповіти підлягають реєстрації у Спадковому реєстрі і відповідний запит не потрібен. Але такий запит має оформлятися, на думку автора, коли йдеться про заповіти, посвідчені не нотаріусами, а особами, які не мають доступу до Спадкового реєстру. Автор вважає, що це правило не повинно застосовуватися до нотаріусів, які всі свої дії фіксують у реєстрах вчинюваних нотаріальних дій та інших реєстрах, і вони не повинні викладати додаткову інформацію, зокрема, де був посвідчений заповіт та за яких обставин. Остання гіпотеза зумовлена тим, що п. d) частини першої ст. 7 Конвенції передбачається висвітлювати «характер і дату складення заповіту, реєстрація якого запитується». Отже, тут йдеться не про вид заповіту, а саме про його характер, тобто про його характерні особливості. Коли заповіт посвідчується не нотаріусом, а іншими особами, то виникає логічне запитання, а чим ця обставина зумовлена і як може бути підтверджена. Саме тому автор вважає за необхідне, щоб особи, зазначені у статтях 1251–1252 ЦК, робили запит про реєстрацію заповіту, де б викладалися характерні особливості посвідчення заповіту.

По-друге, істотні питання виникають при аналізі п. а) частини першої ст. 7 Конвенції, оскільки в ній надаються відомості, відмінні від положень ст. 1247 ЦК, але вони будь-яким чином не відображені у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції про запровадження системи реєстрації заповітів». У зв'язку з цим автор пропонує власне сприйняття випадків зазначення дівочого прізвища заповідача, які необхідно пов'язувати, на наш погляд, зі зміною прізвища при укладенні шлюбу. Дане положення забезпечить можливість знайти родичів заповідача, якщо вказані в заповіті особи не приймуть спадщину чи будуть усунені від її прийняття. Тому автор пропонує положення п. а) частини першої ст. 7 Конвенції відтворити у ч. 1 ст. 1247 ЦК так:

«Заповіт складається у письмовій формі, з обов'язковим зазначенням імен, прізвищ заповідача, спадкоємців (а в необхідних випадках із зазначенням їхніх дівочих прізвищ), а також місця та часу його складання».

Що стосується положення про можливість особи скласти заповіт від імені заповідача, то в Україні його не можна сприймати однозначно. Проблема сприйняття цього положення зумовлена змістом слова «складати». Перешкодою для складання заповіту іншими особами є положення частини третьої ст. 203 ЦК, тому у всіх випадках, як передбачених абз. 2 частини другої ст. 1247 ЦК, так і частиною 2 ст. 1248 ЦК, зміст заповіту складається (формулюється) безпосередньо заповідачем, а інші особи вправі лише викласти або точніше «на прохання особи записати заповіт з її слів власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів». Тому автор вважає за необхідне внести відповідні виправлення в офіційний переклад Конвенції про запровадження системи реєстрації заповітів, розміщений на сайті Верховної Ради України.

По-третє, згідно з пунктами б) та с) частини першої ст. 7 Конвенції в заповіті мають також зазначатися: дата й місце (або, якщо воно не відоме, назва країни) народження та заявлена адреса чи місце проживання заповідача. У

зв'язку з цим пропонується частину першу ст. 1247 ЦК доповнити абзацом другим, який доцільно викласти так: «В заповіті мають зазначатися особисто заповідачем дата й місце (або, якщо воно не відоме, назва країни) народження та адреса чи місце його проживання». Вважаємо, що такі додаткові відомості необхідні для більш чіткої ідентифікації особи заповідача та його спадкоємців.

По-четверте, складним для сприйняття є положення частини другої ст. 6 Конвенції, яке буквально має такий зміст: «На прохання заповідача нотаріус, державний орган чи особа, зазначені в статті 4, мають право запитувати реєстрацію не лише в Державі вчинення чи зберігання заповіту, а й в інших Договірних Державах за посередництвом відповідних національних органів». Дане положення зумовлене тим, що заповідачу делегується активна роль у забезпеченні реєстрації заповіту не тільки в державі посвідчення заповіту, а й в інших Договірних державах. Дане положення зумовлює необхідність не тільки формальної реєстрації заповіту, а й співпраці між відповідними державами. Тут доцільно досліджувати логіку такої дії заповідача в певних правових ситуаціях. Наприклад, громадянину України немає сенсу реєструвати заповіт за кордоном, якщо там немає родичів, майна і такий заповіт не буде діяти за кордоном. Водночас, коли громадянин України перебуває за кордоном або іноземець в Україні і вони мають намір залишити своє останнє волевиявлення і забезпечити його дію на батьківщині, то тут доцільно скористатися частиною другою ст. 6 Конвенції.

Так само, коли іноземний громадянин має на праві власності нерухоме майно в Україні або громадянин України за кордоном, то, на наш погляд, забезпечити дію заповіту за кордоном можна за допомогою реєстрації заповіту в тій країні, де знаходиться майно. Але про такі особливості дії Конвенції в українському законодавстві не зазначено.

Так само складно говорити про отримання відповідної інформації за запитом уповноважених представників інших країн, оскільки відповідні положення згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції про запровадження системи реєстрації заповітів» не увійшли до ст. 8 Закону України «Про нотаріат». Пропозиція у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції про запровадження системи реєстрації заповітів» щодо видачі витягу зі Спадкового реєстру про наявність складеного заповіту тільки заповідачу, а після смерті заповідача – будь-якій особі, яка пред'явила свідоцтво про смерть або інший документ, що підтверджує факт смерті заповідача (одного із заповідачів)» не дозволить отримати відповідні відомості уповноваженим представникам інших держав. Тобто дублювання положень Конвенції не розширює, а лише уточнює зміст повноважень. Водночас вважаємо за необхідне здійснювати обмін інформацією про складені заповіти, щоб іноземні спадкоємці були здатні отримати необхідну інформацію, а також щоб реально забезпечити їх розшук в іноземних країнах.

Крім того, дане положення деякою мірою ускладнюється тією обставиною, що свідоцтво про смерть заповідача та інші безспірні документи, які підтверджують факт смерті, видаються тільки близьким родичам, а заповіти можуть бути посвідчені в інтересах будь-яких осіб. Тому волевиявлення заповідача може стосуватися тих осіб, яких він особисто визначає, а реалізація останніми їх прав може бути ускладнена процедурою отримання документів про смерть заповідача.

Так само складно в Україні буде реалізувати положення про ознайомлення зі змістом заповіту подружжя, оскільки згідно зі ст. 1243 ЦК майно померлого із подружжя переходить до того, хто залишився живим. Отже, відомості про складений подружжям заповіт матимуть правове значення лише після смерті останнього з подружжя, а до того часу спадкування щодо спільно набутого майна не відбуватиметься. Крім того, всі документи про смерть одного із подружжя, як правило, отримує інший із подружжя, а спадкоємці

заповідача щодо іншого його майна не матимуть доступу ні до документів про його смерть, ні до спільно набутого майна.

Якщо до цього додати складність визначення майна особистою приватною власністю, то не важко передбачити, що заповіт подружжя ускладнює, якщо не унеможлиблює, доступ спадкоємців за заповітом до майна заповідача до моменту смерті останнього з подружжя.

Наведене вище свідчить про те, що позитивні положення Конвенції щодо системи реєстрації заповітів мають бути не просто відображені у законодавстві України, а потребують розробки адекватних механізмів їх запровадження у ЦК, Закон України «Про нотаріат», в Інструкцію про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, а також у практичну діяльність нотаріусів.

Автор також вважає, що положення Конвенції мають сприяти налагодженню зв'язків між уповноваженими органами країн, які ратифікували Конвенцію, а також ці положення можуть входити до двосторонніх міжнародних договорів України з іншими країнами.

Вважаємо, що Україні, у якої накопичений значний теоретичний та практичний досвід у розробці механізмів удосконалення нотаріальної діяльності, доцільно не тільки приєднуватися до міжнародних договорів, а й ставати ініціатором розробки нових міжнародних договорів, метою яких є реєстрація всіх найвагоміших нотаріальних проваджень, що пов'язані з питаннями спадкування і врегулювання прав на спадкове та інше майно померлої особи.

У зв'язку з наведеним автор вважає за необхідне удосконалити передбачені у законодавстві підстави внесення інформації до Спадкового реєстру. Вважаємо, не зовсім вдалим є те положення, що до Спадкового реєстру вноситься інформація про спадковий договір, а про договір довічного утримання ні. У зв'язку з цим пропонуємо вносити до Спадкового реєстру відомості про укладення договору довічного утримання (догляду).

Список використаних джерел:

1. Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів, Конвенцію ратифіковано із заявою згідно із Законом № 2490-VI від 10 липня 2010 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_678
2. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Спадкове право. – К.: Атіка, – 496 с.
3. Положення про Спадковий реєстр [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_678
4. Медведев И.Г. Международное частное право и нотариальная деятельность. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – С. 133.
5. О едином европейском правовом пространстве по наследственным делам // Предложения Германского института нотариусов в сотрудничестве с проф. д.ю.н. Хайнрихом Дернером и проф. д.ю.н. Полем Лагардом. – М.: Федеральная нотариальная палата России. Центр нотариальных исследований, 2003. – С. 164 – 168.

Криштопа О.М. Про запровадження в Україні Базельської конвенції щодо системи реєстрації заповітів: актуальні питання

У даній статті обґрунтовується думка щодо доцільності приєднання України до Базельської конвенції щодо системи реєстрації заповітів від 16 травня 1972 р. Запропоновано низку пропозицій щодо уніфікації положень даної Конвенції та національного законодавства України, зокрема норм Цивільного кодексу, Закону України «Про нотаріат», Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Також запропоновано механізми реалізації положень даної Конвенції Україною.

Ключові слова: Конвенція, реєстрація заповітів, нотаріус, уніфікація.

Криштопа О.Н. О введение в Украине Базельской конвенции о системе регистрации завещаний: актуальные вопросы

В данной статье речь идет о целесообразности присоединение Украины к Базельской конвенции о системе регистрации завещаний от 16 мая 1972 г. Представлено ряд предложений относительно унификации положений данной Конвенции и национального законодательства Украины, в частности норм Гражданского кодекса, Закона Украины «О нотариате», Инструкции о порядке совершения нотариальных действий нотариусами Украины. Также предложен механизм реализации положений данной конвенции Украиной.

Ключевые слова: Конвенция, регистрация завещаний, нотариус, унификация.

Kryshchtopa O.M. On Implementation of the Basel Convention on the Establishment of a Scheme of Registration of Wills in Ukraine: Topical Issues

The article provides arguments in favor of Ukraine's accession to the Basel Convention of 16th May 1972 on the Establishment of a Scheme of Registration of Wills. The author gives a number of proposals on unification of provisions of the Convention and the national legislation of Ukraine, in particular the norms of the Civil Code, the Notary Law of Ukraine and the Instruction on Procedure for Commission of Notary Acts by Notaries of Ukraine. The author proposes a mechanism for realization of provisions of the Convention by Ukraine

Key words: Convention, registration of wills, notary, unification.